

Vpliv uživanja alkohola in nedovoljenih drog na vprašanje odgovornosti v kazenskih zadevah

Branko Brinšek

Korespondenca:

Branko Brinšek, dr.med., specialist psihiatrije
Psihiatrična bolnišnica Begunje
E-naslov: branko.brinsek@pb-begunje.si

Vsaka združba živih bitij temelji na pravilih. Večina jih je vtisnjenih v dedni spomin živih bitij. Tudi človeška družba ima večji del pravil določenih skozi zgodovino, le manjši del je dogovorjenih, še manjši del zapisan v zakonih in drugih aktih. Pravila zagotavljajo stabilnost družbe in več ali manj preprečujejo notranje konflikte. V vsakem kulturno-zgodovinskem okviru so si ljudje postavili svoja pravila. Eden od pomembnih dejavnikov pravil pa so odkloni od pravil. Prav pri alkoholu in drogah prihajamo do pomembnih odklonov od siceršnjih pravil, ki v skupnosti veljajo za odgovornost do svojih dejanj.

Kazenski zakonik v svojem 29. členu opredeljuje neprištevnost (1). Kdor zaradi duševne motnje ali duševne manjrazvitosti ob storitvi kaznivega dejanja ni mogel razumeti pomena svojega dejanja ali ni mogel imeti v oblasti svojega ravnanja, ni prišteven in s tem ni kriv za dejanje, ki ga je storil. Zakon s tem torej predvideva odpustek za sicer družbeno zavržno dejanje. Zakon predvideva tudi gradacijo prištevnosti in s tem odgovornosti ter posledično milejše kaznovanje osebe, ki je storila ravnanje v stanju bistveno zmanjšane prištevnosti. Pomemben pa je stavek, ki opredeljuje, da je kriv storilec kaznivega dejanja, ki si je z uporabo alkohola, drog ali kako drugače sam povzročil neprištevnost. Seveda pa je potrebno pred tem ugotoviti njegovo krivdo za storitev dejanja, ki jo zakon določa kot kaznivo.

Izvedenec psihiater ni zavezan pravni opredelitvi in nima kompetence in naloge odločati o prištevnosti. Naloge sodnika in izvedenca morajo biti jasno ločene in ta jasna ločnica jima pravzaprav omogoča konstruktivno sodelovanje. Naloga sodnika je, da pridobi vse dokaze in razjasni čim več dejstev, preden odredi izvedenca. Tako bi bila naloga sodnika, da zbere dokaze o načinu, poteku in obsegu intoksikacije. Izvedenec ne bi smel pridobivati novih dokazov, niti novih dejstev s strani prič oziroma osumljenca. Naloga izvedenca je, da zgolj interpretira pridobljene dokaze. Velika dilema se torej odpira izvedencu, ki mu osumljenec opiše zadeve, ki jih ni podal na sodišču. Na neki način se izvedenec s temi izjavami osumljenca okuži. Prav odnos do teh izjav pa opredeljuje strokovnost in kvaliteto izvedenca. Na takšnih izjavah izvedenec ne sme graditi svojega mnenja, ampak mu je to lahko le vodilo pri iskanju podatkov, tako v sodnem zapisu kot v medicinski dokumentaciji.

Sodnik naj v odredbi izvedencu postavi konkretna vprašanja o psihičnih procesih, ki se nanašajo na očitano kaznivo dejanje. Vprašanja naj ne bodo splošna in sodnik naj ne prelaga odgovornosti na izvedenca,

katera vprašanja se mu zdijo pomembna za postopek. Izvedenec se mora z obdolžencem pogovarjati o njegovem doživljanju, razmišljanju in odločitvah. Gre za iskanje razumevanja intrapsihičnih procesov, katerih sodnik kot laik na tem področju ne more ugotavljati.

V praksi se dogaja, da sodnik, predvsem v vlogi preiskovalnega sodnika, presodi, da bo za nadaljnji postopek potreboval mnenje izvedenca in le-tega postavi, še preden zbere vse podatke, na osnovi katerih bi bila kakršna koli odločitev izvedenca sploh možna. Izvedenec pri svojem delu pogosto naleti tudi na dilemo, kateri priči naj pokloni več pozornosti, ali pa prihaja do razkoraka med posameznimi dokazi. Tudi v teh primerih bi se moral sodnik pred imenovanjem izvedenca opredeliti do tega, kateremu dejstvu ali izjavi nakloni verodostojnost. Če izvedenec nima na voljo te sodnikove opredelitve, bi se moral v svojem mnenju neodvisno opredeliti do vseh možnih variant. Zapisati bi torej moral, da v primeru, da sodišče sprejme določen argument, pomeni za postopek eno, v primeru, da sprejme drug argument, za postopek pomeni nekaj drugega. Če se izvedenec sam opredeljuje do teh zadev, pač prejudicira sodnikovo odločitev.

Izvedenec je v posebnem položaju do preiskovanca. V terapevtskem odnosu zdravnik verjame pacientu in v principu ne preverja resničnosti njegovih navedb. Zgolj na osnovi navedb pacienta išče motnje v funkcioniranju organizma oziroma psihe. Žal se tudi v zdravstvenem sistemu dogaja, da je zdravnik postavljen v vlogo omejevalca pravic pacienta, torej presojevalca, ali pacient ima neko pravico. S tem se v medsebojnem odnosu zdravnika in pacienta izgublja zaupnost. Tako tudi zdravnik terapevt v svojem vsakodnevnem delu pogosto pridobiva status izvedenca.

Izvedenec v sodnem postopku pa v principu dvomi o izjavah preiskovanca. V tem odnosu ni zaupnosti, ampak zgolj iskanje, kaj je strokovno utemeljeno in realno. V tem odnosu ni prostora za sočutje in empatijo. To nikakor ne pomeni, da mora biti izvedenec trd in neizpros. Le v odnosu s preiskovancem ga morajo voditi dejstva in objektivne ugotovitve. Te zadeve mora na tak način napisati in posredovati sodišču.

Je pa prosta odločitev izvedenca, koliko se bo tudi kot zdravnik pogovoril s preiskovancem in mu pomagal sprejeti objektivni izvid in mnenje, da s tem pri preiskovancu ne bo ustvarjal dodatne travme oziroma psihičnih posledic. Takšna jasna razlaga in opredelitev so tudi velika varovalka za samega izvedenca, da ne bi postal žrtev maščevanja preiskovanca, ki z mnenjem ni zadovoljen.

Izvedenec mora pravni pojem neprištevnosti prevesti v medicinski pojem, da nekdo ni mogel razumeti pomeni svojega dejanja. Izvedencu se ni težko opredeljevati, kadar gre pri preiskovancu za nesposobnost razmišljanja v nezavesti ali v globoki intoksikaciji. Tudi pri jasno izraženih blodnjah in halucinacijah kot odrazu nerealnega razmišljanja večinoma ni težav. Problem se odpira pri kombinacijah intoksikacije in psihotičnih motenj. Še posebej pri motnjah, ki niso jasno izražene, ne vemo, koliko vplivajo na presojo nekega dogodka. Če pa gre še za časovno odmaknjen dogodek, pa pogosto ni možna strokovno utemeljena ocena.

Tudi pri naivnem razmišljanju imamo odprte dileme. Ali je človek odgovoren za svoje prepričanje, da bo nekaj zmoget, v resnici pa tega ne zmore? Presojati je treba, ali ima kapacitete, da presodi, kakšne posledice bi se lahko zgodile, in kakšen je odnos med temi kapacitetami in realno izkazanimi sposobnosti ob samem dejanju. Nekaj manj dilem je pri malomarnem zanemarjanju posledic oziroma egoističnem razmišljanju, da je komu vse dovoljeno.

Drugi del pojma neprištevnosti mora izvedenec psihiater prevesti v formulacijo, da ni mogel imeti v oblasti svojega ravnanja. Tudi tu so dileme predvsem ob prepletanju več psihičnih motenj. Na primer psihotični občutek vodenja, ki se ob intoksikaciji intenzivira in vodi v stanje, ko oseba ni niti razumela niti ni mogla imeti v oblasti svojega ravnanja. Lahko pa pride do stanja, ko nekdo razume, kaj se dogaja, ampak ne more imeti v oblasti svojega ravnanja. Gre na primer za stanje razburjenosti, ki se ob intoksikaciji intenzivira in vodi v hitrejše in burnejše reakcije. Merila, po katerem bi se izvedenec lahko orientiral, ni. Gre zgolj za njegovo presojo, kdaj oseba prestopi mejo.

Sodišče pogosto nalaga izvedencu, da opravi misijo nemogoče. Ugotoviti stopnjo vinjenosti in opredeliti sposobnosti razumevanja in obvladovanja v situaciji, ko ni točnih in objektivnih podatkov o poteku in količini pitja, ko ni zanesljivih opisov prič, ko ni meritve alkoholemije in prisotnosti droge, ko ne poznamo dinamike absorpcije, metabolizma in izločanja pri konkretni osebi, in seveda, ko ne vemo, kakšen je običajen način vpliva alkohola na to osebo. Odločanje zgolj na višini alkoholemije pa tudi ni strokovno.

Pri tem je problem velik razpon odzivanja osebe na učinek alkohola in drog. Alkohola nevajena oseba bo lahko že nemočno obležala pri 0,1 g alkohola na kg telesne teže, sem pa že sprejemal v bolnišnico na videz povsem trezne osebe, ki so se pripeljale z avtomobilom, in smo ugotovili 3,5 g alkohola na kg

telesne teže. Tudi metabolizem alkohola je pri osebah različen in niha od 0,1 g do 0,2 g alkohola na kg telesne teže na uro. Tudi sam učinek alkohola je na osebe različen. Nekomu alkohol naredi hujše posledice na motoriki, drugemu na govoru, tretjemu na razmišljanju, četrtemu na čustvenih reakcijah. Tudi različni zunanji vplivi pri psihično labilnih osebah vodijo v zelo različne reakcije pod vplivom alkohola.

V prispevku se sploh ne bi dotikal problematike patološkega opoja, do katerega pride ob majhni količini popitega alkohola. Tudi situacije trenutnega stremženja v stresni situaciji se dogajajo in je tudi to možnost potrebno pri ocenah opisovati.

V vinjenosti pogosto prihaja do spominskih izpadov. Vzroki so lahko tako psihični kot organski. Že same ekstremne čustvene reakcije sprožijo začasno disociativno stanje, med katerimi posameznik izvede dejanja, ki se jih kasneje ne spomni. Izjemna stopnja vzbujenosti med samim obnašanjem pa posega tudi v poznejše iskanje spomina, prepreči se kodiranje in konsolidacija spomina. Na naštetih psihičnih vzroke se seveda nacepi še organski vzrok konkretne intoksikacije z alkoholom oziroma drogami.

Vse navedeno vodi v situacijo, ko lahko več različnih strokovnjakov iste stroke oceni dogajanje povsem različno. Takšna različna mnenja izvedencev se v sodnem postopku pogosto problematizira v samem procesu in tudi v javnosti. Pogosto sodnik konfrontira izvedence med seboj. Če upoštevam vse zgoraj naštetu, pa je povsem normalno, da izvedenci različno vidimo zadeve. Tudi sodniki, tožilci, pravniki vsak po svoje interpretirajo tako zakone kot tudi konkretne dogodke. Celotno različni sodniki bi se v istem sodnem procesu lahko različno odločali. Sodstvo je to različnost navzven zakrilo s svojo hierarhično strukturo. Mnenje višjega sodišča povozi mnenje nižjega sodišča. Predvideva se višja strokovna kompetentnost sodnika, ki je na hierarhično višjem sodišču.

Na področju izvedenstva kaznivih dejanj pod vplivom alkohola oziroma drog je najprej potrebno razjasniti dileme v zvezi z *actio libera in causa*. Gre za izvedbo dejanja, ki je svobodno v svoji odločitvi, ne pa v izvedbi.

Izvedenec mora najprej ugotoviti, ali je bil v zadevnem dejanju storilec v stanju nesposobnosti razumevanja in/ali obvladovanja. Naslednja zadeva je, ali se je pred nastopom tega stanja zavedal ali bi se moral in mogel zavedati, da v takem stanju lahko stori očitano dejanje. Prav tako mora izvedenec ugotoviti, ali se je ta oseba zavedala oziroma bi se morala

in mogla zavedati, da gre za kaznivo in nedopustno dejanje in da z dejanjem lahko nastane prepovedana posledica. Pomembno je, da se izvedenec opredeli, ali je oseba dejanje načrtovala in ali so obstajali notranji vzgibi za to dejanje. Prav tako je potrebno opredeliti, ali je oseba razumela vzročno zvezo med ravnanjem in nedovoljeno posledico.

Sodna praksa loči med naklepnim in malomarnim *actio libera in causa*. Pri klasičnem naklepem dejanju se je oseba v treznem stanju odločila izvršiti dejanje, vendar se je opila zato, da se opogumi oziroma da premaga svoje notranje odpore. Pri tem je treba vedeti, da gre za običajno nenaklepno dejanje, če oseba v vinjenosti stori drugo dejanje, kot je pa prvotno načrtovala. Dejanje torej mora biti izvršeno, kot je bilo načrtovano. Če se med izvedbo načrtovanega dejanja pojavijo nepredvideni zapleti in oseba v tem napade nekoga, ki ji je slučajno prišel na pot, le-to ne sodi v sklop *actio libera in causa*.

Malomarni *actio libera in causa* pa je dejanje, ki ga oseba izvrši v vinjenem stanju, vendar ga ni vnaprej naklepala. Pomembno je, da je za takšno dejanje zagrožena kazen tudi v primeru izvedbe le-tega kot malomarnost. Tudi pri malomarnosti sodna praksa opredeljuje zavestno in nezavestno malomarnost.

Pri zavestni malomarnosti oseba lahko misli, da se dejanje ne bo zgodilo ali pa, da ga bo lahko preprečila. Oseba se mora zavedati, kaj je kaznivo in se tudi mora zavedati, da iz dejanja lahko nastane prepovedana posledica. Prav tako mora biti osebi jasna vzročna zveza med ravnanjem in nedovoljeno posledico. Pri nezavestni malomarnosti pa se oseba ne zaveda, da bi lahko storila to dejanje, čeprav bi se po svojih osebnostnih lastnostih in okoliščinah tega morala in mogla zavedati.

Meni osebno se na tej točki odpira velika dilema. Oseba, ki je osebnostno slabše deificirana, egoistična, neodgovorna, se ob svojih osebnostnih lastnostih pač neke zadeve zelo težko ali sploh ne more zavedati. Ali je takšni osebi zaradi tega torej dovoljeno opraviti prepovedano dejanje, ki ga osebnostno dobro diferencirani osebi nikakor ne bi oprostili?

Zavedanje osebe o možnih nevarnostih, to je predvidevanje, kaj bi se lahko zgodilo, pa mora biti konkretno. Oseba je podobno dejanje morala že storiti. Morala je imeti izkušnjo, da je na primer v vinjenem stanju že pobesnela in bila nasilna. Morala je biti že opozorjena s strani zdravnika, da ne sme piti, recimo zaradi poškodbe glave ... Ne zadošča zgolj splošno vedenje, da je v pijanosti možno stopnjevanje nasilja. Če ni konkretnega zavedanja o možnih posledicah

in nevarnostih, je dejanje storjeno v neprištevnosti. V psihiatričnem izrazoslovju torej ta oseba ni razumela pomena svojega dejanja.

Mnenje izvedenca je ključno za izrek kazni. Oseba, za katero izvedenec oceni, da je dejanje storila v bistveno zmanjšani prištevnosti, bo pač dobila nižjo kazen. Če pa bo izvedenec opredelil, da je bila oseba neprištevna, se bo lahko izognila kazni ali pa bo po mehanizmu *actio libera in causa* bila deležna polne kazni.

Za objektivno razlikovanje med bistveno zmanjšano sposobnostjo in nesposobnostjo imamo prepogosto premalo objektivnih podatkov. Prav v teh primerih je zato še kako pomembno, da sodnik pred odreditvijo izvedenstva natančno pridobi čim več možnih podatkov.

Sodišče pogosto sprašuje izvedenca, ali gre pri osebi za odvisnost od alkohola oziroma drog. Pri tem je treba jasno opredeliti, da odvisnost sama po sebi ne vpliva na oceno sposobnosti razumevanja in obvladovanja. Ocenjuje se namreč le funkcioniranje v konkretni situaciji. Odvisnost pa je zelo pomemben dejavnik pri oceni nevarnosti za ponavljanje dejanj. Če je oseba odvisna, se bo vedno znova sama postavljala v situacijo, ko bi lahko ponovila očitana dejanja. Če v takšni situaciji rečemo, da oseba ni sposobna vzdrževati abstinence, to ne pomeni, da se ji oprošča odgovornosti. Odvisna oseba ima nedvomno dovolj predhodnih izkušenj, da bi se lahko zavedala možnih posledic pitja. Večina odvisnih ima tudi še vedno dovolj ohranjenih psihičnih sposobnosti, da bi se lahko odločila za zdravljenje.

Obvezno zdravljenje odvisnosti je kontroverzen pojem. Zdravljenje odvisnosti je psihoterapevtski proces in prisilna psihoterapija ni možna. Obvezno zdravljenje tako lahko poteka na površinskem nivoju in rezultati takšnega zdravljenja so zelo vprašljivi. Še posebej so rezultati zdravljenja slabi, če samo zdravljenje prinese osebi tudi korist. Čas hospitalnega zdravljenja naj se zato nikakor ne bi vštevvalo v čas zaporne kazni. Poleg tega bi bilo nujno vzpostaviti uspešne mehanizme spremljanja abstinence po zdravljenju in v primeru recidiva izpeljati ustrezne sankcije.

Ugotavljanje prištevnosti oziroma po psihiatrično sposobnosti razumevanja in obvladovanja je v bistvu filozofske narave. Sprašujemo se o svobodi volje. Ali je izvršeno kaznivo dejanje posledica človekove svobodne odločitve oziroma volje ali pa nas v vedenju determinira splet zunanjih in notranjih dejavnikov ter sil, ki jih človek nima pod nadzorom ali celo ne more nanje niti vplivati.

Ko psihiater v svojem mnenju piše, da so pri osebi

pomembni dedni dejavniki, vzgoja, okolje, pridemo hitro do ugotovitve, da v drugačnem okolju ob drugačni vzgoji bi se tudi dedni dejavniki drugače odzvali. Ali je torej oseba kriva za dedno osnovo in razmere, v katere je bila vržena ob rojstvu? Ali je oseba sama odgovorna za svojo vzgojo in odcepljanje reakcije? Past, ki se nam pri tem kaže, je, da bi bila dednost in vzgoja lahko poceni izgovor za kršenje družbenih norm.

Pri iskanju odgovora na to vprašanje me je impresioniralo mnenje Slavoja Žižka: V svoji najosnovnejši obliki svoboda ni svoboda narediti to, kar hočeš (slediti svojim nagnjenjem brez ovir, vsiljenih od zunaj), marveč, da narediš to, česar NOČEŠ narediti, da PRE-PREČIŠ »spontano« udejanjenje vzgiba ... Elementarno etično dejanje je negativno, preprečitev lastnih neposrednih nagnjenj (2).

Podobno na bistveno bolj preprost način je zapisala Salecl: Za ljudi je značilna prav zmožnost, da lahko delujemo tudi v nasprotju z neposrednimi lastnimi interesi (3).

V nadaljevanju bi vam rad predstavil svoje razmišljanje o meni in mojem nezavednem in ga primerjal z vodnikom psa in njegovim psom. Takšna konkretna opredmetena primerjava nas bi lahko usmerjala ob iskanju pravih odgovorov.

Tako jaz kot vodnik psa sva sposobna razmišljanja, sposobna obvladovati čustva. Imava znanje in spretnosti, ki sva jih nabrala skozi dosedanje življenje, osnova pa se je zapisala že v otroštvu. Oba sva motivirana in pripravljena na odrekanje in naj bi imela moralne in etične norme ustrezno razvite. Če našte tega nimava, sem jaz nezrela osebnost, vodnik pa ni vreden svojega imena.

Tako moje nezavedno kot pes, za katerega vodnik skrbi, sta opredeljena že z genetsko osnovo. Pomembne so izkušnje že v najzgodnejših letih in tudi vse kasnejše. Tako nezavedno kot pes sta bila deležna treninga in poučevanja. Obadva pa živita in delujeta tudi neodvisno od volje mene in vodnika. Tako nezavedno kot pes sta učljiva. Zatiranje in zloraba pa vodita k njunim nepredvidljivim odzivom.

Ko se ga jaz in vodnik psa napijeva, naj bi poskrbela za varne okoliščine pitja. Za vodnika to konkretno pomeni, da psu natakne nagobčnik in žival priveže. Jaz pa naj bi imel pod nadzorom okoliščine in količino alkohola. Seveda pa vedno obstaja nevarnost, da jaz pitja in svojih reakcij ne bom imel pod nadzorom, vodnik pa bo spustil psa brez nagobčnika.

Tako moje nezavedno kot pes bosta v tej zadnji situaciji odreagirala odvisno od tega, kako sta bila

naučena in vzgojena. Lahko čakata, da z vodnikom prideva k sebi. Lahko brezciljno tavata naokrog. Lahko iščeta čim več užitka. Lahko pa se maščujeta za vsa prikrajšanja in trpljenje, ki sta jih bila deležna v življenju.

Če vodniku pes uide in nekoga naključno raztrga, bo vodnik kaznovan, ker psa ni imel pod nadzorom. Kaj pa, če nezavedno v moji vinjenosti podivja in nekoga naključno ubije? Ali moram samo dokazati, da nisem imel nadzora nad njim, pa bom oproščen krivde?

Takšno razmišljanje nam odpira našo lastno subjektivnost pri sojenju in izvedenstvu. Ne moremo govoriti le o psihičnih procesih pri storilcu. Ocena storjenega dejanja je pogosto pogojena z osebnim prepričanjem, moralnimi ocenami in predsodki tako sodnika kot izvedenca.

Če že vse drugo odpove, pa vsaj zaradi definicije »po svojih osebnostnih lastnostih in okoliščinah bi se tega moral in mogel zavedati«, se morata oba, tako sodnik kot izvedenec, zavedati, da sta že v izhodišču pristranska in neobjektivna in da je iskanje pravice in objektivnosti hud miselni in čustveni napor.

Sodnik in izvedenec bodita dobra gospodarja svojem nezavednemu.

Dodatek:

V razmislek in utemeljitev vam predstavljam kratek izsek iz sodb sodišč višjih stopenj (4):

VSRS Sodba I Ips 33572/2012

Dejstva, da voznik zaspi med vožnjo zaradi utrujenosti, ni mogoče šteti med vzroke oziroma pogoje neprištevnosti. Spanje ni stanje neprištevnosti.

Za neprištevnost se zahtevata dva pogoja, biološki in psihološki. Biološki pogoj je trajna ali začasna duševna motnja ali duševna manjrazvitost.

Stanje, ko se nekdo spravi v položaj, v katerem ni prišteven zaradi uporabe alkohola, drog ali drugih psihoaktivnih snovi, lahko sodi med začasne duševne motnje.

Izvedenec psihiater je ocenil, da je prav biološki učinek kombinacije uspavala in alkohola pri obsojencu v kritičnem trenutku povzročil spanec in tako ukinitvev zavesti ter s tem nesposobnost razumevanja in obvladovanja.

Sodišče ugotavlja, da si je storilec zaradi kombinacije alkohola in zaužitih uspavalnih tablet sam povzročil takšno duševno stanje, ki se je kazalo v obliki spanca, kar je bila posledica delovanja obeh učinkovin.

Storilec je kriv in se ga kaznuje, ker se je zavedal možnih posledic.

VSL Sklep I Kp 1247/2000

V ponovljenem postopku bo moralo sodišče ... najprej presoditi, ali je na podlagi zbranih dokazov res mogoče sklepati, da bi obdolženec utegnil biti v času storitve kaznivega dejanja neprišteven, ob morebitni potrditvi takega dvoma s strani v kazenski postopek pritegnjenega izvedenca psihiatra, pa nato presoditi, ali naj bi se obdolženec v neprištevno stanje spravil naklepno in dobro vedoč, da bo v takšnem stanju storil kaznivo dejanje, kakršnega mu v obtožnem aktu očita državni tožilec.

VSL Sodba PRp 14/2018

Sodišče ... ni upoštevalo izjemnih okoliščin, ki so obstajale pri obdolženem, to je dejstvo, da alkohola še nikoli prej ni zaužil. Prav tako je zmotno ugotovilo dejansko stanje, ko obdolžencu očita direktni naklep, ker bi moral za direktni naklep obdolženi vedeti, kakšen učinek ima nanj alkohol. Tako ni podlage niti za malomarnost, vse to pa bi moralo imeti vpliv na uporabo določb o odmeri sankcije.

Literatura:

1. Kazenski zakonik, Uradni list RS, št. 50/2012.
2. Slavoj Žižek. Kako biti nihče, Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2005.
3. Salecl R. et al. Možgani na zatožni klopi, IUS SOFTWARE, GV Založba in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 2015.
4. Spletna stran www.sodisce.si